

Wątpliwości co do stanu psychicznego świadka w postępowaniu cywilnym i karnym – uwagi komparatystyczne

► dr Joanna Derlatka¹

Niniejszy artykuł koncentruje się na porównaniu zakresu zastosowania przepisów art. 272¹ Kodeksu postępowania cywilnego² oraz art. 192 § 2 Kodeksu postępowania karnego³. Po nowelizacji procedury cywilnej, dokonanej na mocy ustawy z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw⁴, wprowadzona została nowa instytucja przesłuchania świadka przy udziale biegłego. Analizie poddano problematykę ustalenia zakresu hipotezy art. 272¹ KPC, wyjaśniono znaczenie fakultatywnej formuły zastosowania tego przepisu oraz sposób wykonania zarządzenia przesłuchania świadka z udziałem biegłego. W artykule wskazano na czym polega aktywny udział biegłego w przesłuchaniu świadka oraz określono zasady udziału biegłego w przypadku przesłuchania strony oraz wysłuchania małoletniego.

Wprowadzenie

Na mocy ZmKPCU19 na gruncie przepisów procedury cywilnej doszło do recepcji rozwiązań karnoprocesowych dotyczących postępowania dowodowego w postaci wprowadzenia instytucji przesłuchania świadka przy udziale biegłego. Jak wynika z przepisu art. 272¹ KPC, jeżeli sąd poweźmie wątpliwość co do zdolności spostrzegania lub komunikowania spostrzeżeń przez świadka może zarządzić przesłuchanie go z udziałem biegłego lekarza lub psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić. Jest to regulacja wzorowana na art. 192 § 2 KPK, w myśl którego, jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić. Ponadto, zgodnie z art. 192 § 3 KPK, przepisów § 1 i 2 nie stosuje się do osób, które odmówiły zeznań lub zostały od nich zwolnione na podstawie art. 182 § 1 i 2 lub art. 185 KPK.

¹ Autorka jest adiunktem w Zakładzie Prawa Cywilnego, Prawa Postępowania Cywilnego i Prawa Pracy Wydziału Prawa i Nauk Społecznych UJK w Kielcach oraz adwokatem; ORCID: 0000-0002-2633-4151.

² Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t. jedn.: Dz.U. z 2019 r. poz. 1460 ze zm.; dalej jako: KPC.

³ Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t. jedn.: Dz.U. z 2018 r. poz. 1987 ze zm.; dalej jako: KPK.

⁴ Dz.U. z 2019 r. poz. 1469; dalej jako: ZmKPCU19.

Dalsze uwagi zostaną skoncentrowane na wykładni art. 272¹ KPC prowadzonej w szerszym aspekcie, nawiązującym do dalszych zmian postępowania dowodowego w sprawach cywilnych, których dokonano mocą ZmKPCU19. Na tym tle istotne jest dostrzeżenie licznych wątpliwości, wylaniających się w perspektywie prawnoporównawczej, których rozwiązanie staje się możliwe dzięki uwzględnieniu dorobku doktryny i orzecznictwa w sprawach karnych, przy założeniu jednak niekwestionowanej specyfiki i autonomii postępowania cywilnego oraz karnego. W dalszej części rozważań zostaną poddane analizie zagadnienia dotyczące: określenia przedmiotowego zakresu przepisu art. 272¹ KPC, fakultatywnej formuły jego zastosowania, sposobu wykonania zarządzenia przesłuchania świadka z udziałem biegłego, przejawów partycypacji biegłego w tym przesłuchaniu, czy wreszcie roli instytucji zawartej w art. 272¹ KPC w przypadku przesłuchania strony oraz wysłuchania małoletniego.

Ustalenie zakresu hipotez przepisów art. 272¹ KPC oraz art. 192 § 2 KPK

Dokonując zestawienia regulacji objętych art. 272¹ KPC oraz art. 192 § 2 KPK już *prima facie* dostrzec należy, że przepisy karnoprocesowe czynią dopuszczalnym przesłuchanie świadka z udziałem biegłego, jeżeli zostanie spełniona co najmniej jedna z poniższych okoliczności, tj. w razie wątpliwości co do:

- 1) stanu psychicznego świadka,
- 2) jego rozwoju umysłowego,
- 3) zdolności postrzegania,
- 4) odtwarzania przez niego postrzeżeń.

Na kanwie postępowania cywilnego, przepis art. 272¹ KPC odczytywany literalnie posiada **węższy zakres hipotezy**. Pojawia się zatem pytanie, o zasadność zawężenia zakresu regulacji podstaw przesłuchania świadka z udziałem biegłego w postępowaniu cywilnym względem pierwowzoru tej instytucji zawartej w procedurze karnej. W tym miejscu od razu należy zaznaczyć, że ustawodawca nie jest zobligowany, by instytucje podobne zostały uregulowane w różnych postępowaniach sądowych w ten sam sposób. Niemniej nasuwa się pytanie, czy dwie pierwsze ww. przesłanki przesłuchania świadka z udziałem biegłego w postępowaniu karnym stanowią również podstawę do przesłuchania świadka w postępowaniu cywilnym? Tu od razu wypada udzielić odpowiedzi twierdzącej, mimo braku wyartykułowania tych przesłanek w przepisach KPC, jednocześnie dokonując stosownego wyjaśnienia dla przyjętego stanowiska. Mając na względzie *ratio legis* art. 272¹ KPC należy zatem przyjąć, że **wątpliwości co do stanu psychicznego świadka lub co do jego rozwoju umysłowego również stanowią podstawę do powołania biegłego w postępowaniu cywilnym**. Ustalenia wymaga natomiast, czy będą to podstawy o charakterze samodzielnym.

Niewątpliwie pomiędzy wszystkimi, wyżej wyliczonymi w oparciu o art. 192 § 2 KPK, przesłankami powołania biegłego do udziału w złożeniu zeznań przez świadka zachodzą pewne relacje. Przesłanki ujęte w dwóch pierw-

szych punktach powyższego wyliczenia stanowią zbiór okoliczności, które w sposób pośredni lub bezpośredni wpływają na zdolność do spostrzegania lub komunikowania spostrzeżeń przez świadka. Tym samym, odnosząc się dalej do wyjaśnienia relacji między omawianymi przesłankami warto zauważyć, że dwie pierwsze przesłanki mogłyby zostać ujęte w ramach jednej kategorii przesłanek wskazującej na **źródło dysfunkcji stanu psychofizycznego świadka**, zaś dwie kolejne w ramach odrębnej kategorii przesłanek określających **skutek tej dysfunkcji**, który jest kluczowy w kwestii dopuszczalności przeprowadzenia dowodu z zeznań świadka. Innymi słowy zaburzenia stanu psychicznego świadka oraz jego rozwoju umysłowego są źródłem dla istotnych w postępowaniu cywilnym zaburzeń w postaci wyłączenia zdolności spostrzegania lub komunikowania spostrzeżeń przez świadka. Co więcej, jedynie dwie ostatnie przesłanki, spośród ww., stanowiące podstawę dla powołania biegłego do udziału w złożeniu zeznań przez świadka są na tyle istotne, że ich wystąpienie podlega kwalifikacji jako stan niezdolności do złożenia zeznań przez świadka w postępowaniu cywilnym, o którym mowa w art. 259 pkt 1 KPC. Jak wynika z tego przepisu, świadkami nie mogą być osoby niezdolne do spostrzegania lub komunikowania swoich spostrzeżeń. Przepis art. 272¹ KPC jest ściśle związany z art. 259 pkt 1 KPC, który określa zbiór podstaw wyłączających zdolność do złożenia zeznań przez świadka. Biorąc pod uwagę kategoryczne i jednoznaczne brzmienie ostatniego z tych przepisów należy uznać, że dwie pierwsze przesłanki uzasadniające udział biegłego w przesłuchaniu świadka (z wyżej ustalonego katalogu tych przesłanek – art. 192 § 2 KPK) mają na gruncie postępowania cywilnego znaczenie drugorzędne. Ich wystąpienie samo w sobie nie prowadzi bowiem automatycznie do skutku w postaci niezdolności do bycia świadkiem. Z kolei inaczej kwestia ta wygląda w przypadku dwóch kolejnych przesłanek, tj. **wątpliwości co do zdolności postrzegania oraz wątpliwości co do odtwarzania przez niego postrzeżeń**. Przesłanki te mają na tle postępowania cywilnego decydujące znaczenie zarówno w kontekście zdolności do złożenia zeznań przez świadka (art. 259 pkt 1 KPC), jak i ze względu na istotę roli procesowej świadka. Świadek jest zwoływany przez sąd do złożenia oświadczenia wiedzy w postępowaniu sądowym na temat okoliczności (zjawisk i zdarzeń), z którymi zetknął się w sposób bezpośredni lub pośredni. To zatem brak tych zdolności, o których mowa w hipotezie art. 272¹ KPC, wyklucza definitywnie i jednoznacznie realizację roli procesowej świadka, zaś wątpliwości co do stanu psychicznego świadka i jego stanu rozwoju umysłowego, wskazane jedynie w art. 192 § 2 KPK, nie wywołują same w sobie tego skutku. Będą one podstawą do udziału biegłego w przesłuchaniu świadka, również w postępowaniu cywilnym, lecz jedynie wtedy, gdy wpłyną na brak zdolności postrzegania lub komunikowania spostrzeżeń. Co więcej, nigdy nie staną się samodzielną podstawą dla zastosowania art. 272¹ KPC.

Można przyjąć, że stanowisko to, wyrażone na kanwie rozważań dotyczących art. 272¹ KPC, znajduje poparcie również w orzecznictwie SN w sprawach karnych. Sąd ten

w **wyroku z 24.1.2019 r., IV KK 158/18**, wskazał: „przepis art. 192 § 2 KPK stanowi, że jeśli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa. Jest rzeczą oczywistą, że wątpliwości te muszą być rzeczywiste i wynikać z konkretnych faktów. **Podstawą wniosku o przesłuchanie świadka z udziałem biegłego psychologa mogą być wyłącznie okoliczności uzasadniające podejrzenie istnienia wskazanego w tym przepisie stanu obniżającego zdolność relacjonowania przez świadka faktów**. Przedmiotem czynności i opinii biegłego powołanego w tym trybie nie może być ocena wiarygodności jego zeznań, lecz potwierdzenie lub wykluczenie występowania takich cech stanu psychicznego lub mentalnego świadka, które mogą wpływać na treść zeznań”. W tym kontekście wydaje się, że – w odróżnieniu od regulacji karnoprosesowej – to art. 272¹ KPC literalnie koncentruje się na elemencie kluczowym dla obu procedur, jakim jest wskazywana przez SN **kwestia zdolności świadka do przekazania sądowi informacji o spostrzeżonych faktach**. Hipoteza art. 192 § 2 KPK jest natomiast skonstruowana w sposób kazuistyczny i odnosi się do okoliczności istotnych dla zdolności do bycia świadkiem, jak i innych przyczyn, które tylko potencjalnie mogą wpłynąć na brak tych zdolności. Samo powstanie wątpliwości co do stanu psychicznego lub rozwoju umysłowego świadka nawet na kanwie procedury karnej nie jest bowiem wystarczające do zastosowania dyspozycji art. 192 § 2 KPK, jeżeli nie wystąpią jednocześnie wątpliwości co do zdolności postrzegania czy też relacjonowania przez niego spostrzeżeń⁵.

Podobna konkluzja nasuwa się po analizie orzecznictwa sądów powszechnych. Prowadzi ona do wniosku, że występowanie dwóch pierwszych przesłanek wskazanych w art. 192 § 2 KPK nie jest decydujące dla zarządzenia przesłuchania świadka z udziałem biegłego. Jak wskazał SA w **Katowicach w wyroku z 28.4.2016 r., II AKa 92/16**, nie istnieje swoisty automatyzm w dopuszczaniu dowodu z opinii biegłego w razie ujawnienia się okoliczności leczenia psychiatrycznego świadka. To do sądu orzekającego należy decyzja czy treść i sposób składania zeznań przez świadka, w połączeniu z faktem jego leczenia, rodzą wątpliwości, co do elementów psychicznych zeznań danej osoby⁶. Podobnie w **orzeczeniu z 15.3.2017 r. SA w Lublinie** przyjął wprawdzie, że podjęcie decyzji o przesłuchaniu świadka z udziałem biegłego psychologa może nastąpić, gdy zostanie powzięta wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń. Sam fakt zaistnienia choroby psychicznej u osoby przesłuchiwanej – w ocenie tego sądu – nie uzasadnia jednak takiej decyzji, jeżeli nie powoduje to zaistnienia

⁵ Dla potrzeb niniejszego opracowania pojęć „postrzeżenia” oraz „spostrzeżenia” używa się synonimicznie.

⁶ Legalis.

powyższych wątpliwości w szczególności co do jej zdolności postrzegania czy też relacjonowania spostrzeżeń⁷. Podsumowując zatem, **powstanie wątpliwości co do stanu psychicznego świadka lub jego rozwoju umysłowego wymaga w pierwszej kolejności ustalenia wpływu tego stanu na zdolność do spostrzegania lub komunikowania spostrzeżeń przez świadka**. Dopiero jeżeli wpływ ten zostanie potwierdzony, konieczne jest **ustalenie, czy wątpliwości sądu odnośnie do zdolności, o których mowa w art. 259 pkt 1 KPC mogą zostać usunięte w drodze samodzielnej oceny tego organu, czy też z uwagi na potrzebę wykorzystania wiadomości specjalnych niezbędne stanie się zasięgnięcie opinii biegłego**. Jeżeli natomiast stan psychiczny lub rozwój umysłowy świadka nie wywołują zastrzeżeń odnośnie do omawianych zdolności, wówczas **do powołania biegłego nie dojdzie**.

Przesłuchanie świadka z udziałem biegłego – prawo czy obowiązek sądu?

Wykładnia literalna przepisów art. 272¹ KPC oraz art. 192 § 2 KPK prowadzi do wniosku, że zarządzenie przesłuchania świadka z udziałem biegłego ma **charakter fakultatywny**. Jeżeli sąd poweźmie wątpliwości w kwestii zdolności spostrzegania, komunikowania albo spostrzegania i komunikowania spostrzeżeń przez świadka, może tylko, lecz nie ma obowiązku, powołać biegłego. Pojawia się wobec tego wątpliwość, **czy celem przepisu art. 272¹ KPC było wprowadzenie obowiązku powołania biegłego, czy rzeczywiście jest to decyzja jedynie dyskrecjonalna?** W orzecznictwie SN przyjęto, że sąd ma obowiązek dopuścić dowód z opinii biegłego z urzędu, jeżeli do rozstrzygnięcia sprawy niezbędne są wiadomości specjalne, także wtedy, gdy w sprawie występuje zawodowy pełnomocnik⁸. Ponownie warto odnieść się do poglądów judykatury wyrażonych w tym przedmiocie na tle postępowania karnego. Podkreśla się mianowicie, że mimo fakultatywnego brzmienia art. 192 § 2 KPK przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa może być – a niekiedy nawet wręcz jest – obowiązkiem sądu. Musi to być jednak uzasadnione okolicznościami sprawy wskazującymi na istnienie uzewnętrzniionych (a zwłaszcza odpowiednio udokumentowanych) wątpliwości, mogących świadczyć o możliwości występowania u świadka zaburzeń w tych sferach, o których traktuje omawiany przepis, będący jednym z instrumentów umożliwiających ustalenie prawdy⁹.

W orzecznictwie sądów powszechnych jest też wyraźne zapatrywanie odmienne, mocno akcentujące fakt, że przepis art. 192 § 2 KPK nie wprowadza wyraźnego obowiązku działania po stronie sądu. **Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 15.3.2017 r., II Aka 60/16**, podkre-

ślił bowiem, że podjęcie decyzji o przesłuchaniu świadka z udziałem biegłego psychologa ma charakter fakultatywny i może nastąpić, gdy zostanie powzięta wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń¹⁰.

Odnosząc się do powyższego należy w pierwszej kolejności zaznaczyć, że **w postępowaniu cywilnym sąd ma obowiązek dokonania oceny stanu psychofizycznego świadka pod kątem wskazanym w art. 259 pkt 1 KPC**, w szczególności w przypadku, gdy na zasadzie bezpośredniości sąd dokonuje obserwacji zachowania świadka podczas składania zeznań¹¹. Jeżeli sąd poweźmie wątpliwości w tym zakresie, co spełnia hipotezę art. 272¹ KPC, wówczas decyzja o powołaniu biegłego będzie zależna od tego, czy zdolność spostrzegania lub komunikowania swych spostrzeżeń przez świadka wymaga wykorzystania wiadomości specjalnych. Jeżeli sąd dojdzie do wniosku, że tak jest, wówczas organ ten ma obowiązek powołać biegłego. Innymi słowy (niezależnie od wniosków stron) sąd może samodzielnie dokonać ustaleń, czy świadek jest dotknięty dysfunkcjami uniemożliwiającymi mu złożenie zeznań. Jeżeli jednak stan świadka jest na tyle skomplikowany i niejednoznaczny, że wymaga wykorzystania wiadomości specjalnych, wówczas uznanie sądu przekształca się w obowiązek.

Przesłuchanie świadka z udziałem biegłego podczas konfrontacji

Jeżeli sąd poweźmie wątpliwości co do zdolności spostrzegania lub komunikowania spostrzeżeń przez świadka, może zarządzić przesłuchanie go z udziałem biegłego lekarza lub psychologa. Warto ustalić, czy wykonanie wskazanego zarządzenia, które *de facto* przybiera postać procesową postanowienia dowodowego, oznacza udział biegłego w całości przesłuchania świadka, czy też tylko w pewnej jego części. Ponadto rozważenia wymaga, czy w tym zakresie istotne są wskazania samego biegłego, który mógłby zakładać, że rzetelna i precyzyjna opinia wymaga obserwacji świadka podczas jednego tylko posiedzenia. Niewątpliwie należy zgodzić się z poglądem wyrażonym w orzecznictwie sądów powszechnych w sprawach karnych, według którego **biegły powinien mieć możliwość uczestniczenia w pełnym, kompleksowym przesłuchaniu**. W przeciwnym razie opinia sądowo-psychologiczna będzie uznana za oczywiście niepełną, opracowaną na podstawie fragmentarycznych tylko, wręcz szczątko-

⁷ Legalis.

⁸ Odrębnym problemem jest natomiast sytuacja, gdy wniosek o przesłuchanie świadka w obecności biegłego zostanie złożony podczas posiedzenia przygotowawczego (art. 205¹² § 1 KPC). Również wówczas sąd może powziąć wątpliwości co do zdolności postrzegania lub komunikowania spostrzeżeń przez zgłoszonego świadka w przypadku, gdy ich istnienie uprawdopodobni jedna ze stron. Przepisy procesowe nie odnoszą się bowiem do kwestii okoliczności, w których sąd może powziąć wątpliwości uzasadniające powołanie biegłego do udziału w składaniu zeznań przez świadka. Okoliczności powstania tych wątpliwości u sądu nie należy zawężać jedynie do rozprawy. Por. też art. 271¹ KPC.

⁹ Wyrok SA w Lublinie z 15.3.2017 r., II Aka 60/16, Legalis.

¹⁰ Por. wyroki SN z 9.2.2005 r., II CK 419/04, Legalis; 14.2.2013 r., II CSK 295/12, Legalis; 11.12.2014 r., IV CA 1/14, Legalis.

¹¹ Wyrok SN z 23.11.1984 r., Rw 445/84, OSNKW Nr 5–6/1985, poz. 43.